

Kárpáti Attila István

Szilágysági vagy Szilágy vármegyei? A regionális identitás vizsgálata Szilágy vármegyében a 19–20. század fordulóján

WESSELÉNYI MIKLÓS életének és emlékezetének megismerése során a kutató elkerülhetetlenül találkozik a báró 1902. szeptember 18-án leleplezett zilahi szobrával. Fadrusz János Zilah főterén álló művét nem kerülték el a viszontagságok: 1935-ben eltávolították, ugyanakkor a zilahi magyarságnak sikerült megmentenie a beolvasztástól, és a helyi levéltár egyik helyiségében helyezték el.¹ Az alkotás végül 1942 szeptemberében került vissza eredeti helyére.² Wesselényi és a jobbágy ércalakja, amely Wesselényi jobbágyfelszabadítás terén végzett aktív politikai tevékenységére utal, ma is ott magasodik a szilágysági város központjában.

A zsidói báró élete szorosan összekapcsolódik a Szilágysággal, s – ahogy az a Wesselényivel foglalkozó történeti szakirodalomból is kitűnik – azon belül is első-sorban Zsidóval. A szobor esetében tehát egyfelől érdemes megvizsgálni, hogy mi áll a helyszínválasztás hátterében. Mindemellett más kérdések is felmerülnek az avatás kapcsán, amelyek az 1876-ban megvalósult, a vármegyerendszert átrajzoló közigazgatási reform eredményével állnak összefüggésben. Hogyan határozták meg területi identitásukat az ekkor létrejött Szilágy vármegye lakosai? A tájegység vagy a vármegye alapján? S vajon a zilahi Wesselényi-szobor és az azzal együtt leleplezett Töhötöm-emlékmű felavatásának aktusában található-e olyan szándékot, amely a kollektív, regionális identitás kialakítására, befolyásolására irányult? Ezen kérdések megválaszolásával közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy megismerjük a helyiek azonosságtudatának területi vonatkozásait, valamint azt a hatást, amelyet a vármegye adminisztratív-politikai szervezete gyakorolt az ott élők identitására.

A vármegyei sajtóorgánumok kiváló forrásként szolgálnak a helyiek szóhasználatának és közvetetten az azonosságtudatuknak a vizsgálatához, hiszen a vármegyével szinte egyszerre alapított *Szilágy*, valamint a helyébe lépő *Szilágy és vidéke* című hetilapok előszeretettel közöltek olvasói leveleket. A sajtóorgánumok azonban csak 1883-ig mutatják a területi identitás meghatározásának többféle módját, hiszen az ekkor induló harmadik, újra *Szilágy* néven megjelenő vármegyei hetilap már nem tartalmaz olvasói leveleket, s nem találhatjuk meg benne a korábbi sokszínűséget a Szilágy vármegyei lakosok szóhasználata tekintetében. A területi önmeghatározás gyakorlatának másik forrásául Borbély Sámuel 1883-ban, majd 1885-ben

¹ SZAKÁCS, 2005. 11.

² Az eseményről a filmhíradó is beszámolt: Wesselényi Miklós szobrának visszahelyezése Zilah főterén (*Magyar Világhíradó*, 969., 1942. szeptember) [<http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4776>]. 2015. november 19.

megjelent földrajztankönyve szolgál.³ Ezt követően azonban egészen az 1902-es szoborállításokig és az azok apropóján kiadott szövegekig, mindenekelőtt ifj. Kapus Sámuel emlékkönyvének megjelenéséig, sem a tankönyvek, sem a sajtó terén nem találunk olyan forrást, amely segítene a fenti kérdések megválaszolásában. Tanulmányomban ezeket a kútfőket vizsgálom.

A Szilágyság és Szilágy vármegye

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, mit is értünk a Szilágyság táji-területi megnevezése alatt, és mit Szilágy vármegyén, továbbá azt is, hogy a diskurzus hogyan formálta és véglegesítette a nevek mögött rejlő tartalmat.

Földrajzi szempontból a Szilágyság az Alföldet Erdéllyel összekapcsoló történelmi nagytáj. Az Alföld felé egyre alacsonyabbá váló dombvidék területe mintegy 2000 km². Geográfiai határait tekintve északról a Szilágysági Bükk-hegység, keletről a Lápos folyó, délről a Meszes-hegység és a Réz-hegység, nyugatról pedig az Érmelleki-hegység választja el a környező tájaktól.⁴ A vidék egyik leghíresebb földrajzi képződménye a Meszesi kapu, amely történelmi szerepe miatt nagy jelentőséget kapott a szilágysági hagyományban. Anonymus *Gesta Hungarorum*a szerint Töbötöm, Szabolcs és Tas itt jelölte ki Árpád országának határát,⁵ majd 1241-ben a tatárok egyik része itt tört be a Magyar Királyságba. Egy francia történétíró, Thanaus úgy vélte, 1551-ben Szapolyai János özvegye, Jagelló Izabella is itt vett búcsút Fráter Györgytől, mielőtt elhagyta Erdélyt. A legenda szerint fiával megpihenve az alábbi mondatot véste egy öreg tölgyfába: *Sic fata volunt*, vagyis a sors akarta így.⁶

A nagytáj nevének legkorábbi említésére a 13. századból találhatunk forrást: az oklevelekben Scylag, Zylag és Zilagysag néven fordul elő. A tájnév a szilfa nevére vezethető vissza, s annak „-gy” képzős formája, amely idővel kiegészült a „-ság” képzővel. Ezek szerint a Szilágyság szó jelentése szilfás hely.⁷ A magyarok nem sokkal a honfoglalás után telepedtek itt le, s már a 10–11. században létrejöttek az első településeik.⁸ A lakosság a középkor folyamán magyar többségű volt, azonban a 16–17. században megindult a román betelepülés. A 18. században érkeztek meg a Szilágyságba az első német telepesek, s főként Hadadon és a környező településeken találták meg új otthonukat.⁹

Már a 16. században találkozunk olyan történétíróval, aki próbálkozott a Szilágyság területének meghatározásával, s a későbbiekben nem egy esetben adminisztratív területi egységekkel igyekeztek leírni a kiterjedését. Szamosközy István

³ BORBÉLY, 1885.

⁴ MAJOR, 1999. 15.

⁵ ANONYMUS, 1977. 100.

⁶ NÉMETH, 1894. 240–241.

⁷ KISS, 1988. 578., 580.

⁸ MAJOR, 1999. 15. Kristó Gyula nyelvészeti adatok felhasználásával kimutatta, hogy a 10. század második felétől megjelenő ún. pusztá személyneves településnevek rajzolják ki a magyarság letelepedése során létrejött településrendszert. Kutatásai során 25 ilyen településnevet gyűjtött össze a Szilágyság területén. KRISTÓ, 2002. 75–76.

⁹ ORTUTAY, 1992. 33–34.

történeti munkájában a Szilágysággként azt a tájat jelöli meg, amely Erdélyt nyugat felől határolja.¹⁰ Benkő József 1781-ben megjelent művében Kraszna és Közép-Szolnok vármegyét együttesen nevezte Szilágyságnak, s hasonlóan határozta meg a tájegység területét Szilágyi Ferenc is Zilah történetéről írt művében.¹¹ Palugyai Imre négy kötetre rúgó országleírásából csupán annyit tudhatunk meg, hogy Közép-Szolnok vármegye a Szilágyságban található.¹² Míg Ballagi Károly és Király Pál 1877-ben megjelent munkájukban a „*Szilágy vize szép vidékét*” nevezték Szilágyságnak.¹³

Pesty Frigyes 1880-ban megjelent többkötetes, megszünt vármegyékkel foglalkozó munkája első részében külön fejezetet szentelt Szilágy vármegyének. Pesty levéltári kutatásai alapján elődeivel ellentétben úgy vélte, már a középkorban létezett Szilágy vármegye, amelynek első említését a 13. századra tette. Ezen feltételezését erősítette, hogy 1235-ből egy alispán, a 14. századból pedig két főispán nevét is megtalálta. A középkori vármegyerendszer alapján úgy vélte, Szilágy vármegye csupán rövid ideig létezhetett, s területét a szomszédos – Szolnok, Kraszna és Zaránd – vármegyéktől elkülönített részek alkothatták. A feltételezett vármegye területét azonban nem sikerült meghatározni, mivel nem talált olyan településnevet, amely hozzá tartozott volna.¹⁴ A modern történeti kutatások bebizonyították, hogy Pesty feltevése téves volt: a középkorban nem létezett Szilágy vármegye, az általa említett szilágyi ispánok valójában a Szilágy néven ismert Aranyos vár élén álló személyek voltak.¹⁵

Szilágy vármegye közigazgatási egységét az 1876. évi XXXIII. törvénycikk hozta létre, de a vármegyerendszer átalakításának előkészítése már 1871-ben megkezdődött. A területi arányok kiegyensúlyozottabbá tételével azokon a vármegyéken akart segíteni a kormányzat, amelyek nem tudtak beszedni annyi háziadót, hogy fenntartsák magukat (az 1873-ban elkészült eredeti tervzetben a pénzügyiek mellett a természetföldrajzi, a kereskedelmi és a közlekedési-úthálózati viszonyokat is figyelembe vették). A finansziális bizonytalanság megszüntetése érdekében a több vármegye egybeolvasztásával újonnan létrehozott közigazgatási egységek területét igyekeztek úgy meghatározni, hogy a házipénztárba befolyó háziadó mértéke mindenhol elérje az 500 ezer forintot. A városok és a vármegyék tiltakozásának köszönhetően végül nem sikerült teljes mértékben megvalósítani az eredeti koncepcióban szereplő elképzeléseket,¹⁶ Szilágy vármegye azonban létrejött.

A *Némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről* címet viselő jogszabály értelmében az újonnan létrehozott Szilágy vármegye részét képezte Közép-Szolnok és Kraszna vármegye teljes területe, továbbá Doboka vármegye egregyi járása, s székhelyéül Zilahot jelölték ki. A törvény 5. paragrafusa értelmében a belügyminiszter hatáskörébe tartozott a végleges területi határok megszabása.¹⁷ Fontos kiemelni, hogy a rendezés során az 1873. évi tervzetben

¹⁰ SZAMOSKÓZY, 1876. 97.

¹¹ BENKŐ, 1781. 426.; SZILÁGYI, 1870. 5.

¹² PALUGYAI, 1854. 300.

¹³ BALLAGI-KIRÁLY, 1877. 113.

¹⁴ PESTY, 1880. 132.

¹⁵ WEISZ, 2012. 237.

¹⁶ CIEGER, 2011. 102–106.

¹⁷ MÁRKUS, 1912. 476–479.

megfogalmazott természetföldrajzi szempontokat nem sikerült teljes mértékben érvényre juttatni. Ahogy Kincs Gyula zilahi újságíró és sajtótörténész – Szilágy vármegyében élő kortársai között majdhogynem egyedül – hangsúlyozta: „a hajdan Szilágy vagy Szilágyság név alatt ismert és jelenleg e megye magoát és zömét tevő vidékről” kapta nevét az új közigazgatási egység, amelynek területe tehát nem volt azonos a Szilágysággal.¹⁸

1876. szeptember 4-én került sor Szilágy vármegye alakuló közgyűlésére Zilahon, ahol kihirdették a belügyminiszter által deklarált határokat. Doboka vármegyéből 23 községet, a volt Kraszna vármegyéből 72 községet és egy várost – Szilágysomlyót –, a volt Közép-Szolnok vármegyéből pedig 141 községet és két várost – Tasnádot és Zilahot – csatoltak az újonnan létrehozott közigazgatási egységhez. A közgyűlés a területi kérdések tisztázása után utasította a rendezett tanácsú városok polgármestereit, valamint a járási szolgabírákat, hogy haladéktalanul távolítsák el azokat a határjelzéseket és táblákat, amelyek a régi neveket tartalmazzák, s helyezzék ki az új jelzéseket.¹⁹

Az identitás területi vetülete

A tanulmány címében feltett kérdés megválaszolásához mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy a regionális identitás kialakulásának folyamata milyen szakaszokból áll. A probléma túlnyúlik a történettudomány keretein, segítségül kell hívunk más társadalomtudományok eredményeit.

A regionális identitás kialakulásának folyamatáról és mibenlétéről még nem született tudományos konszenzus. Mint minden identitásformánál, úgy ez esetben is ki kell emelni az azonosságtudat alapvető funkcióját, miszerint az összekapcsolja az egy régióban élőket, és ezzel együtt elhatárolja őket a más régióban élőktől. Három német kutató, Hans Heinrich Blotevogel, Günter Heinritz és Herbert Popp arra hívta fel a figyelmet, hogy a lakókönyvezetről szerzett alapos ismereteket nem szabad összekeverni azzal az érzelmi kötődéssel, ami a régióhoz kapcsolja az ott élő embereket, s amely csak egy folyamat eredményeként jöhet létre.²⁰ Az ismeretek helyett az érzelmeken alapuló regionális identitás megalkotásának folyamatában három állomást különböztet meg általában a szociológia: a területi határok létrejöttét, az egyén önbesorolását az adott régióba, valamint a regionális, közösségi szintű cselekvést.²¹

A regionális identitás létrejötte és fogalma körüli interdiszciplináris diskurzusban Anssi Paasi finn geográfus a régió és a regionális identitás létrejöttének folyamatát vizsgálva négy pontot különböztetett meg. Az első szint nála is a régió területi kereteinek megalkotása. Ezt követi az ún. fogalmi keret meghatározása, ami a közönséget meghatározó szimbólumokat takarja, s amelynek közül Paasi szerint kiemelt

¹⁸ *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, 1901. 115. Az 1876. évi rendezés előzményeihez lásd: CIEGER, 2011. 102–107.

¹⁹ SOMOGYI, 1907. 3–8.

²⁰ SOMLYÓDINÉ PFEIL, 2007. 60.

²¹ SOMLYÓDINÉ PFEIL, 2007. 61.

szerepe van a régió nevének. Ezután jönnek létre a régió intézményei, s mivel az intézményrendszer tudja fenntartani és újratermelni a regionális öntudatot, csak az intézmények létrejötte után alakulhat ki a regionális identitás. A negyedik és utolsó szakasz során a régió beépül mind a társadalom területi rendszerébe, mind pedig az emberek identitásába, és a régió lakosainak öntudatában is meghatározó tényező lesz az adott régióhoz való tartozás.²²

Az újonnan létrehozott Szilágy vármegye kezdeti története Paasi elméletét támasztja alá. Az 1876. szeptember 4-i alakuló közgyűlés meghatározta a területi kereteket, így a régió és a regionális identitás létrejöttének első követelményét már ekkor teljesítették. A fogalmi keretek, a specifikus szimbólumok megalkotására három hónappal később, 1876. december 11-én került sor. A közgyűlés még szeptemberben egy bizottságra bízta a vármegyei címer tervezetének elkészítését. Az újonnan létrehozott vármegye címerében is tükröződik az egységbe kovácsolás, az integráció gondolata: „Mióttán a közgyűlés az óhajának adott kifejezést, hogy amennyiben Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék egész területükkel olvadtak be Szilágy vármegyébe, az új vármegye címérébe mindkét vármegye címerei vétessenek fel, illetőleg az új címér a régiók egyesítése alapján állíttassék össze.”²³ A címerben azonban nemcsak a két egybeacsatolt adminisztratív-politikai egység, hanem a Szilágyság szimbóluma, a szilfaág is megjelenik, hogy „eként [...] jelezné a Szilágyságot, melyről a vármegye nevét nyerte”.²⁴

Mindenekelőtt érdemes megvizsgálnunk, hogy Szilágy vármegye létrehozását követően a megye lakosainak identitásában – vagy éppen a máshol élők Szilágy vármegyeiekre vonatkozó jelzőiben – fellelhető-e változás. Ennek megfigyelésére forrásként a *Szilágy*, illetve a *Szilágy és vidéke* című hetilapok szolgálnak. Az új vármegye *Szilágy* címet viselő, frissen alapított lapja 1877. február 24-én jelent meg először Zilahon, Borbély Sámuel szerkesztésében.²⁵ Célja a vármegye fejlődésének elősegítése volt a közügyek nyilvános megtárgyalása révén, emellett azonban a szerkesztő minden politikai jellegű témát mellőzni akart.²⁶ A *Szilágy* az olvasói levelek közlésével lehetőséget biztosított a vármegyét érintő közgazdasági, társadalmi, nevelési, egészségügyi és kulturális problémák, kérdések megvitatására, emellett minden számban közölték a legújabb vármegyei rendeleteket és szabályozásokat. A folyóirat külön rovatban tárgyalta a fontosabb aktuális helyi eseményeket, s minden számban egy-egy rövid irodalmi alkotást is közölt.

²² PAASI, 1989. 73–76.

²³ SOMOGYI, 1907. 9–10.

²⁴ SOMOGYI, 1907. 10.

²⁵ Az első évfolyam számaiban a szerkesztő főmunkatársaként Faluvégi Albert névvel találkozunk, azonban az 1878-ban és 1879-ben megjelent második és harmadik évfolyam munkálataiban Faluvégi már nem vett részt. Faluvégi Albert és Borbély Sámuel nemcsak a *Szilágy* szerkesztőségében, hanem a Szilágymegyei [sic] Tanítótestület alapításánál is együtt dolgoztak, s Borbély Faluvégi igazgatósága alatt került 1872-ben a Zilahi Állami Tanítóképezde tanárainak sorába. Közösön készítették el annak a Szilágymegyei Tanítótestületnek az első évi jelentését, amelynek Faluvégi alelnöke, Borbély pedig főtítkára volt. ZOVÁNYI–HAVAS, 1898. 8., 11–12.; FALUVÉGI–BORBÉLY, 1877.

²⁶ BORBÉLY Sámuel: Az olvasókhöz. *Szilágy*, 1. (1877. február 24.) 1. sz. 1. A szerkesztő célkitűzését nem sikerült teljes mértékben megvalósítani, hiszen több olyan nyílt levelet is találunk a három évfolyamban, amelyben egy megyei politikus vagy tisztviselő válaszol a nyilvánosság vádjaira, s a második évfolyamban több írás is foglalkozik a választásokkal.

A regionális identitás vizsgálatához a *Szilágy* olvasói levelei és az azokban szereplő megnevezések nyújtanak fogódzót.²⁷ A három évfolyamot megélt lap áttanulmányozása során egyértelművé válik, hogy az olvasói levelek szerzői esetében nem beszélhetünk egyértelmű fogalomhasználatról, ha területi hovatartozásukat, tágabb lakóhelyüket kell meghatározniuk. Erre a jelenségre már az első számban is találhatunk példát, hiszen az olvasói levél írója következtelenül használja a neveket, ezzel a tájegységet és a vármegyét teljes mértékben összemosza. „*Jól teszik Önök, hogy a Szilágyság érdekében a Szilágyban is hangoztatják ezeket*”²⁸ – olvashatjuk Sámi László írásában, melyben nagy elismeréssel szól a szerkesztőség célkitűzéseiről. Szóhasználatából ítélve mentális térképén a tájegység és a vármegye teljes mértékben megegyezik.

Ugyanezt a problémát más tárgyú írásokban is megtaláljuk. Nem sokkal a *Szilágy* első megjelenését követően a lapban egyre több olyan olvasói vélemény kapott helyet, amely a mezőgazdasági fejlesztések lehetőségeivel foglalkozott. A legnagyobb visszhangot a bortermelés fellendítésére létrehozandó egyesület gondolata váltotta ki, s az ezzel a témával foglalkozó írások fogalomhasználatában is megjelentek bizonyos következetlenségek. Rendszeresen megfigyelhető, hogy azokon a helyeken, ahol a tájegység nevének használata lenne logikus, a közigazgatási egység megjelenése szerepel. „*Szilágymegye földtani viszonyainál fogva utalva van arra, hogy bortermelése képezze mintegy azon jövedelmi forrását, melyet az alföldön vagy a bánátban [sic] a búzatermés nyújt*”²⁹ – olvashatjuk Tömösváry László írásában. A szerző érvelésében párhuzamot von a két tájegység, az Alföld és a Bánát, valamint a gazdasági-közigazgatási indokok szerint megszervezett Szilágy vármegye között, ezzel egyértelműsítve, hogy nemcsak adminisztratív és politikai, de földrajzi értelemben is egységesnek tekinti megyéjét.

A névhasználat kezdeti problémái nem csupán a tágabb lakóhelyre vonatkozó esetekben jelentkeznek. Szembetűnő, hogy az első és a második évfolyamban egy-egy település helyének meghatározásánál több helyen is találkozunk a régi vármegyenevekkel, például a „volt Közép-Szolnok megye” helymegjelölés használatával. Bizonyos esetekben – mint például az 1876-os, a régi és az új vármegyerendszer váltásának évére vonatkozó halálozási statisztikában – ennek a formulának a használata érthető, s feltehetően gyakorlati célokat szolgált, hiszen az új járási rendszert még nem ismerhette mindenki.³⁰ Érdekességként szolgál azonban egy gyászjelentés, amelynek megfogalmazójában a régi identitásforma mélyen gyökerezhetett. Ebben az esetben nem csupán az elhunyt lakóhelyével kapcsolatban használta a „volt Közép-Szolnok megye” formát, hanem érezhetően el is különíti azt a környező területi egységektől, valamint azok azonos társadalmi csoportjaitól, így az új megyétől is – az elhunyt ugyanis „volt Közép-Szolnokmegye értelmisége csak

²⁷ A lapban az olvasók által írt közlések kivételével csupán a megyei rendeletekben és a közgyűlésről szóló tudósításokban fordul elő a vármegye neve, ott azonban következetesen csak a „Szilágy vármegye” alakot használják.

²⁸ Sámi László olvasói levele a Szilágy szerkesztőségéhez. *Szilágy*, 1. (1877. február 24.) 1. sz. 2.

²⁹ TÖMÖSVÁRY László: Néhány szó Szilágymegye borainak értékesítése ügyében. *Szilágy*, 1. (1877. augusztus 11.) 19. sz. 1.

³⁰ Dr. BERETZKY Károly: Komoly szavak komoly dolgok felől – I. rész. *Szilágy*, 1. (1877. június 30.) 13. sz. 1.

néhány számra apadt veteránjainak egyike” volt.³¹ A harmadik évfolyamban ennek a helymegjelölésnek az olvasói levelekben már nincs nyoma, vélhetően ekkorra már a lakosság nagy része alkalmazkodott az új területi felosztáshoz. Találkozunk azonban egyedi esettel is, mint például a Közép-Szolnok megye – Zilahi Takarékpénztár, amely még három évvel a vármegyerendezést követően sem változtatta meg nevét.

Mint az előbbiekben láthattuk, az olvasói levelek szerzőinek körében nincsenek egyértelműen megkülönböztetve a „Szilágyság” és „Szilágy vármegye” fogalmi. Úgy vélem, ahogy a címer esetében is láttuk, a *Szilágy* szerkesztősége sem tett különbséget a két fogalom között, s ugyanazt a területi egységet érthették alatta. Van azonban olyan is, akinek írásából világosan kitűnik, hogy elválasztja egymástól a közigazgatási és geográfiai fogalmat, s tisztában van azzal, hogy a kettő nem bír ugyanazzal a jelentéstartalommal.³² A gyakran előforduló fogalmi zavarok mellett azonban a *Szilágyban* megjelent olvasói levelek szerzői saját területi identitásuk meghatározásánál a „szilágysági” és nem a „Szilágy megyei” jelzőt használják.³³

A *Szilágy* 1879-es megszűnését követően a vármegyének 1882-ig nem volt lapja, ekkor Arday Balogh Samu ügyvéd szerkesztésében elindult a *Szilágy és vidéke*. Az új sajtóorgánium ugyanúgy épült fel, mint elődje: elsősorban olvasói leveleket közölt, s ezek mellett beszámolt a vármegye főbb közéleti eseményeiről. Célkitűzése viszont már más jellegű volt: „a megye és vidékének anyagi és erkölcsi érdekeinek képviselete”.³⁴ Ugyan az előfzetői felhívásból való fenti idézet egyértelműen a vármegyéről beszél – ezzel feloldva a *Szilágy* cím kétértelműségét –, mégis éppen a szerkesztő legelső cikkében találkozhatunk a következetlen névhasználattal. A lapalapító, miközben a megyei intézményrendszer tagjait veszi sorra, s korábban következetesen a vármegyéről tett említést, az alábbiakat írja: „A kormány magához ragadta s adóforrásává tette mindazon jövedelmeket, melyekből a Szilágyság eddig fentartotta [sic] közintézeteit.”³⁵ Mindemellett az írása címében szereplő „Szilágyország” kifejezéssel a „Szilágyság” és a „Szilágy megye” mellett egy harmadik megnevezéssel élt.³⁶

A lap 1882-es évfolyamának utolsó előtti számában merült fel először a vármegye egyik égető problémája: 22 Szilágy vármegyei község – köztük több jelentős bortermeleléssel foglalkozó település – gazdasági problémák és az infrastruktúra hiányosságai miatt Szatmár vármegyéhez akart csatlakozni.³⁷ Bartha Endre vitaindító írására Balogh Sándor reagált, s megvédte a szóban forgó községeket. Bartha válaszul írt újabb nyílt levelében találkozhatunk a következő névhasználati gyakorlattal.

³¹ Gyász hír. *Szilágy*, 1. (1877. április 14.) 2. sz. 3.

³² „Meggyőződéseim szerint megyénk a Szilágyság – termelési tekintetben életrevaló versenyhez és közvetlen piacához – hajózható folyam hiányában – földrajzi elszigeteltségénél fogva [...] vasúti összeköttetése, vagyis egy mellékvonalnak a nagy-károly és csucsai állomások közt, Szilágy megyén keresztül vezetése által juthatna.” A. E.: Mít kell tennünk? *Szilágy*, 3. (1879. január 4.) 1. sz. 2. A lapban következetesen egybeírják „Szilágy megye” nevét.

³³ „[...] mi szilágyságiak nagyon is meglegszünk mindennel úgy, amint azt az áldott természet maga jószántából adja [...]” K. J.: Borászati levelek szőlősgazdák számára – I. rész. *Szilágy*, 1. (1877. október 20.) 29. sz. 1.; „Mi szilágyságiak e vasút létrejötte által érdekelve alig lehetünk [...]” O. N.: Szilágysági vasút. *Szilágy*, 3. (1879. szeptember 27.) 39. sz. 1.

³⁴ Előfzetési felhívás. *Szilágy és vidéke*, 1. (1882. november 11.) 1. sz. 1.

³⁵ ARDAY BALOGH Samu: Szilágyország. *Szilágy és vidéke*, 1. (1882. november 11.) 1. sz. 1.

³⁶ A „Szilágyország” kifejezés a Szilágy vármegyei hetilapok tekintetében egyedi, nem fordul elő egyik sajtóorgánumban sem, kizárólag Arday Balogh Samu vezércikkének címében.

³⁷ BARTHA Endre: „Alszol-é te juhász?” *Szilágy és vidéke*, 1. (1882. december 23.) 7. sz. 2.

A vármegyei intézmények esetében a „Szilágy megye” formát használja, a települések földrajzi elhelyezkedése kapcsán „a szilágysági részek” megnevezést alkalmazza, s amikor vitapartnere lakóhelyére, területi identitására kíváncsi, az alábbi kérdést teszi fel: „Szilágysági-e ön, vagy nem?”³⁸ Emellett a „Szilágy” névvel is találkozhatunk levelében, ez alkalommal tájegységi értelemben, mivel azt Bartha az Érmellékkel együtt említi.³⁹

A *Szilágy és vidéke* 1883-as megszűnését követően 1883. május 6-án jelent meg először Dénes Lajos szerkesztésében – a már ismert, 1877–1879 között létező lapéval azonos cím alatt – a *Szilágy* című sajtóorgánium, amely a Szilágymegyei [sic] Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye volt. Elődeihez hasonlóan Szilágy vármegye közéleti-gazdasági kérdéseivel foglalkozott, azonban elsősorban tudósítások kaptak benne helyet, s alig találhatunk hasábjain olvasói leveleket. A lap éppen az olvasói levelek hiányának, valamint a következetes szerkesztésnek köszönhetően egységesen a „Szilágy megye” formulát használja.

Nemcsak a sajtóban, hanem a könyvek között is találhatunk olyan forrást, amely megoldotta a kettős névhasználat problémáját. 1883-ban, majd 1885-ben jelent meg a *Szilágy* szerkesztője, Borbély Sámuel földrajzi alapismereteket összefoglaló tankönyve, amelyet a népiskolák harmadik osztályos tanulóinak szánt.⁴⁰ Borbély munkája a Szilágymegyei [sic] Tanítóttestület és a vármegye közös, 1882-ben kiírt pályázatára készült, amit végül meg is nyert.⁴¹ A pályázatra két művet nyújtottak be, a másik, vesztés pályázatról csupán annyit tudunk meg, hogy a bírálóbizottság szerint „*eltekingve, hogy hozzá nincsen térkép mellékelve, irályára s szerkezetére nézve oly gyarló, hogy a mértéket nem üti*”.⁴²

Első látásra úgy tűnhet, a tankönyv leginkább a zilahi diákoknak készülhetett, mivel első része részletesen tárgyalja a vármegyeszékhely utcáinak és tereinek elhelyezkedését, s a benne szereplő utasítások egyértelművé teszik, hogy a tanulóknak be kell járniuk a feltüntetett közterületeket. Borbély az alapvető tájékoztató és földrajzi ismeretek tárgyalása után műve második részében rátér a megye járásainak ismertetésére, s az utolsó fejezetben foglalkozik a földrajzi viszonyokkal. A szilágysomlyói községi népiskola 1882–1883-as tanévéről szóló értesítőjében találkozunk először tantervi elemként a megye földrajzával, ráadásul a tanterv „*úttartató modorban*” történő oktatást irányoz elő.⁴³ Érdekes a tantervben található változás és a pályázat kiírásának egybeesése, ami alapján valószínűsíthető, hogy a

³⁸ BARTHA Endre: Nyílt válasz Balogh Sándor urnak. *Szilágy és vidéke*, 2. (1883. január 14.) 2. sz. 1.

³⁹ „*Azt pedig hisszük és tudjuk, hogy az Érmellék kitűnő intelligentiája és jóhazafisága [sic] – ha van is keserű pohara földhöz vágja azt, s vissza siet az ő szerető édes anyja a Szilágy kebelére...*” BARTHA Endre: Nyílt válasz Balogh Sándor urnak. *Szilágy és vidéke*, 2. (1883. január 14.) 2. sz. 2.

⁴⁰ BORBÉLY, 1883.; BORBÉLY, 1885. Borbély Sámuel a második kiadásban csupán apróbb stilisztikai változtatásokkal élt, valamint az első kiadással lényegében azonos tartalommal rendelkező szövegbe beillesztett még egy alfejezetet.

⁴¹ *Keresztény Magvető*, 18. (1883. május–június) 3. füzet. 202–203. Borbély pályázati győzelme nem olyan meglepő annak ismeretében, hogy a Szilágymegyei Tanítóttestület előzményeként létrejött Közép-Szolnok- és Krasznamegyei Tanítóttestület alapítója és főjegyzője volt, s ő kezdeményezte a pályázat kiírását. Lásd.: ZOVÁNYI-HAVAS, 1898. 4., 13.

⁴² *Szilágy*, 1. (1883. május 20.) 3. sz. 13.

⁴³ BOGDÁN, 1883. 8.

szilágysomlyói népiskolában használták a *Szilágymegye földrajzát*.⁴⁴ A tankönyv alkalmazása azonban nem lehetett vármegyeszerte általános jelenség: a szilágycsehi elemi iskola 1891–1892-es tanévének értesítője szerint a harmadik osztályosokat Boér Miklós és az iskolaigazgató, Bardócz Pál földrajzkiadványából tanították.⁴⁵

Borbély a tankönyvében Szilággy vármegye természetföldrajzát is a vármegyei határok között vizsgálja, a tájegységgel nem foglalkozik. A hat járásról szóló rész terjedelmesebb és részletesebben kidolgozott a természetföldrajzi leírásnál, továbbá a geográfiai szakaszt a szerző a *Szilágymegye általában* címmel illette. Mindemellett a tankönyv legfontosabb sajátossága, hogy a természetföldrajzi alapismeretek közvetítésének szándéka ellenére egyszer sem használja a „Szilágyság” szót. Kincs Gyula korábban már idézett, Szilággy vármegyéről szóló írásában kiemelte, hogy a vármegye területének „magvát” a Szilágyság adta, vagyis hogy a közigazgatási egység nagyobb volt a tájegységnél.⁴⁶ Borbély úgy oldja meg ezt a problémát, hogy egyszerűen nem említi a tájegységet, az annak határait képező hegységeket pedig a vármegye részeiként mutatja be: „A megye déli és délkeleti részét a Meszes hegység, a délnyugoti [sic] részét a Réz-hegység s az északkeleti részét a Bükk-hegység, gerincei és ágai borítják [...]”⁴⁷ A „Szilággy megye” megjelölés tehát Borbély Sámuel tankönyvében magába szívtá a Szilágyság táji-földrajzi jelentéstartalmát.

A Wesselényi-szobor és a Töhötöm-émlékmű leleplezési ünnepélye, valamint az elvárások struktúrája

A regionális identitás formálódásába nemcsak a vármegyei sajtó és Borbély Sámuel tankönyve révén nyerhetünk betekintést, hanem a jelentős történelmi személyek emlékezetének felhasználása által is. A zilahi Wesselényi-szobor felállításának gondolata alulról jövő kezdeményezés volt: Pungur Gyula, a zilahi kollégium egykori tanítója 1891-ben nyújtotta be javaslatát a Szilágymegyei Tanítótestületnek, amelyet az akkori alispán, Szikszay Lajos karolt fel. A megvalósításra több mint tíz évig kellett várni – annál fontosabbnak tekintették azonban a szobor leleplezési ünnepségét, amelynek megörökítéséről közgyűlési határozat is született. Ennek eredményeként jött létre az ifj. Kapus Sámuel által szerkesztett emlékkönyv.⁴⁸

Elsősorban Anssi Paasi elmélete nyújt segítséget a szoboravatás funkciójának megértéséhez. Szilággy megye 1902-ben már jól ismert és elfogadott határokkal rendelkezett, s szimbólumrendszerét is megalkotta. Ugyan a *Szilággy*, illetve a *Szilággy és vidéke* számaiból az olvasó azt a feltételezést vonhatja le, hogy a vármegye működésében 1877 és 1883 között több probléma is akadt – például az utak, a közbiztonság, a gazdasági élet vagy az egészségügy terén –, az intézményrendszer azonban működőképes volt. Egyetlen Paasi-féle fázis van csupán hátra, a regioná-

⁴⁴ Sajnos a későbbi fennmaradt értesítőkben nem található meg a tanterv tantárgyakra bontott rövid összefoglalása.

⁴⁵ BARDÓCZ, 1892. 10. Ez a tankönyv vélhetően egy saját használatra összeállított tananyag lehetett, mivel nem adták ki.

⁴⁶ *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*, 1901. 115.

⁴⁷ BORBÉLY, 1885. 60.

⁴⁸ KAPUS, 1903. 3–4.

lis identitás létrehozása, amelyhez minden tényező adott volt. Közismert, hogy a kollektív identitás létrehozásához elengedhetetlenül szükséges a hagyomány és az azt felváltó történelem, s minél mélyebb táptalajra találnak az egyéni gondolkodásban, annál inkább meghatározzák az önazonosságot.⁴⁹ Jan Assmann szerint a kollektív identitás létrehozásának kulcsa a közös tudásban és a közös emlékekben, ahogyan ő nevezi: a „kulturális struktúrákban” rejlik. Az önazonosság létrehozásához és fenntartásához szükséges elemek eljuttatásának feladatát a rítusok látják el, amelyek folyamatosan ébren tartják a közösség tagjainak kollektív identitását.⁵⁰ Meglátásom szerint a zilahi szoboravatás egy kollektív identitás létrehozására, illetve megerősítésére szolgáló esemény, – assmanni értelemben vett – rítus volt.

Az avatáson elhangzott beszédek vizsgálatához Bíró A. Zoltán és Bodó Julianna kutatásai nyújtanak fogódzót, akik szintén egy korábban több vármegyéhez tartozó terület összeolvasztásával született közigazgatási egységben, Hargita megyében vizsgálták a regionális identitás létrejöttét. Bár elemzésük a 20. század második felére vonatkozik, megállapításaik jelen tanulmány esetében is hasznosak. Hargita megyében a regionális identitás elmélyítéséhez nagy tekintélyű értelmiségieket kértek fel, akiknek szava már-már szimbolikus jelentőséggel bírt. A hargitaiság kimondásában nagy szerepet kaptak a könnyen lírizálható elemek, s a folyamat során nagy hangsúlyt fektettek a patetikus, érzelmekre ható részletekre, amelyek gyakran ismétlődtek. Végül a hargitaiságot deklaráló írásokban és beszédekben arra törekedtek, hogy a lakosok regionális identitásukat a mindennapi élet legtöbb szegmensében felfedezhessék.⁵¹ A regionális identitás létrehozását célzó kommunikáció az új határokat, az újonnan létrehozott politikai egységet törvényes létezőként akarja elfogadtatni. A sikerhez egyrészt megfelelő tekintéllyel és hatalommal kell rendelkezni, így a kinyilvánított közösség abban a pillanatban létezővé válik, amint az arra alkalmas személy deklarálja annak létezését.⁵²

1. kép: Fadrusz János: Wesselényi Miklós-émlékmű, Zilah, 1898, avatás: 1902 (Zempléni Múzeum, Szerencs, Képeslapgyűjtemény, 76411)

⁴⁹ GYÁNI, 2000. 81–84.

⁵⁰ ASSMANN, 1999. 133–142.

⁵¹ BÍRÓ, 1997. 267–275.; BÍRÓ–BODÓ, 1998. 201–204.

⁵² BOURDIEU, 1985. 13–14.

A szoboravatás esetében az ünnepségen felszólalók között több helyi vezető személyiséget vagy neves értelmiségit is találunk. Az első közülük ifj. Wesselényi Miklós, a liberális reformellenzék első vezérének idősebb fia, aki 1888-tól – tehát már a szoborállítási javaslatának elkészítésekor is – Szilágy vármegye főispánja volt. Esetében szavainak legitimáló erejét származása, valamint politikai tisztsége adja. Egy másik felszólaló, Kaizler György ügyvéd ekkor a megye alispánja és a szoborbizottság elnöke volt. Az ő tekintélye szintén politikai hatalmában rejlik, emellett azonban 1897-ben a megye virilistái között is megtaláljuk, így vagyona tovább erősíthette elismertségét.⁵³ Meghívott felszólalóként Beöthy Zsolt is ünnepi beszédet tartott. Személye kitűnően illusztrálja a Bíró és Bodó által leírt identitásformálási mozzanatot. Irodalomtörténészként, egyetemi tanárként és a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként közismert gondolkodó, s épp 1902-ben jelent meg egy rövid életrajza Wesselényiről.⁵⁴ Életének egyik mozzanata sem köti őt a Szilágysághoz vagy Szilágy vármegyéhez⁵⁵ – tudása azonban szükséges és megfelelő ahhoz, hogy legitimálja Szilágy vármegye létét, s performatív módon egyszerre létre is hozza azt, amiről beszél.⁵⁶ Ezzel együtt nem Szilágy vármegyei lakosként a külső szemlélő, a közösségen kívüli egyén látásmódját képviselve a közösséghez tartozó deklarációkkal együtt még nagyobb hatást tud gyakorolni az emberekre.⁵⁷

A beszédekben érhető tetten legjobban a „Szilágy vármegyeiség”, a regionális identitás hangsúlyozása. Ez legtöbbször úgy jelenik meg, hogy Wesselényi születését Szilágy megyéhez kötik, s őt „*vármegyénk szülötte*”-ként említik. Amellett, hogy mintegy szimbolikus aktusként ez a formula kerül be a szoboravatás napján összeülő ünnepi vármegyei közgyűlés jegyzőkönyvébe, a főispán, ifj. Wesselényi Miklós saját maga is „*szülő vármegyém*” formában említi Szilágy megyét, s a közgyűlés előtt elmondott felszólalásában édesapja mint „*Szilágy vármegye [...] nagyszülőtte fia*” [sic] szerepel.⁵⁸ A szinte állandó jelzővé váló származási megjelölés több funkciót lát el. Egyrészt megpróbálják mindenekelőtt Szilágy vármegyeiként beállítani Wesselényit, hiszen a báró életét és emlékét a vármegyéhez kötik megkérdőjelezhetetlen módon. Ezzel együtt a felszólalók látszólag historizálják is Szilágy vármegyét, s egy olyan történeti távlatba vezetik vissza, amikor még nem létezett. Ez a nagyvonalúság nem lehetett problémamentes a korabeliek számára. Az 1876-os események a szoboravatáshoz képest belátható időn belül történtek, és sokan éltek még azok közül, akik emlékeztek a régi vármegyerendszerre, így zavarhatta őket a

⁵³ PETRI, 1904. 793.

⁵⁴ BEÖTHY, 1902.

⁵⁵ SZINNYEI, 1891. 894–898.

⁵⁶ BOURDIEU, 1985. 13.

⁵⁷ A Wesselényi-kutató és helytörténész Szikszay Lajos személyében sokáig lakott a vármegyében egy olyan értelmiségi, akinek szavai szintén legitimáló, performatív erővel bírhattak. Szikszayt a *Szilágy* szerkesztője 1883-ban a vármegye történetének legjobb ismerőjeként és kutatójaként említi, sőt, a hetilapban többször is közöltek a gyűjtéseiből származó vármegyétörténeti adatokat. Szikszay 1897 előtti helyi vezető értelmiségi pozícióját bizonyítja, hogy ő tartott beszédet a báró életéről 1883. szeptember 24-én, amikor leleplezték a zilahi vármegyei közgyűlés termében Wesselényi portróját. A szöveg egy évvel később meg is jelent. Szikszai [sic] Lajosnak a Szilágymegye által rendezett Wesselényi-ünnepélyen tartott beszédéből. *Szilágy*, 1. [1883. szeptember 30.] 22. sz. 93.; SZIKSZAY, 1884. A helytörténész 1897-ben elhunyt, így az 1902-es szoboravatáson már nem tudta ellátni identitásteremtő feladatát, amit így a budapesti akadémikus Beöthy Zsolt vett át tőle.

⁵⁸ KAPUS, 1903. 18–19.

történelmietlen szóhasználat. Ugyanakkor feloldható lehetett ez az ellentmondás, ha a Szilágy vármegye megnevezésén a Szilágyságot is értették. Mint már korábban láthattuk, Benkő József és Szilágyi Ferenc Kraszna és Közép-Szolnok megye területével feleltette meg a Szilágyság kiterjedését. Ha így gondolkodtak más korabeliek is, akkor Wesselényi Szilágy vármegyei származása már nem tűnik olyan állításnak, amelyet egyértelműen meg lehetne cáfolni.

Ugyanez a probléma vetődik fel Wesselényi életútjának egy másik kiragadott elemével kapcsolatban. A beszédekben rendszeresen előforduló retorikai elem a zsbói báró 1848-ban betöltött (valójában Közép-Szolnok vármegyei) főispáni tisztségére való utalás, amelyet születéséhez hasonlóan Szilágy megyéhez kötnek. Sántha Dezső beszédében Wesselényi főispánsága a megyei politika és az intézményrendszer fontosságát általában hivatott kifejezni. Mindemellett a konkrét vármegyéhez való hűség szimbóluma is, amely érzelmi kapcsolatként tűnik fel az alispán által használt képben: *„a nagy Wesselényi 1848-ban a nemzeti szabadság első hajnalán e vármegye főispánja volt, amidőn már csak lelki szemeivel bírálta a hazai nagy eseményeket s a vármegye szeretetében s a hozzá való ragaszkodásban találta fel nyugalalmát.”*⁵⁹ Sántha Dezső tehát Szilágy vármegyét Közép-Szolnok megye jogfolytonos utódjának tartja, és a beszéde azt sejteti, hogy ezt normatív vélekedésként igyekezett elterjeszteni a megyeiek körében.

Bármilyen azonosság tudat esetében kulcsfontosságú szerepet játszanak az egyedi sajátosságok. Paasi a külvilágtól megkülönböztető, de egyben a közösség tagjaira egyaránt jellemző attribútumegyüttest az „elvárások struktúrájának” nevezte (*structure of expectations*).⁶⁰ Vegyük szemügyre, milyen kifejezetten Szilágy vármegyei jellegzetességről árulkodnak a zilahi szoboravatáson elmondott beszédek!

A beszédírók Wesselényi „Szilágy vármegyeisége” mellett szembetűnő módon a báró országos léptékű és kiemelkedő politikai tevékenységét is hangsúlyozták. *„A nagy Wesselényi az egész hazáé, az ő fáradhatatlan szelleme az egész magyar hazát kívánta boldogítani.”*⁶¹ – olvashatjuk Sántha alispánnál. Ez az állítás elvezet minket az „elvárások struktúrájának” jelen esetben csupán egyetlen eleméhez.

A felszólalók nem tagadták Wesselényi politikai működésének távlatait, s Szilágy megyeisége mellett kiemelték hazafiságát is. Erről árulkodik a szoboravatás apropóján összehívott ünnepi közgyűlés megnyitóbeszéde is, amely szerint az esemény *„hivatva van megünnepelni a méltán nagynak nevezett Wesselényi Miklós bárónak, a 19-dik század első felében nemzetünk egyik legkiválóbb fiának és vármegyénk szülöttének emlékét”*.⁶² A születési hely megjelölése mellett a beszédekben a zsbói báró személyéhez egy másik jelző is társult: a „nagy hazafi”. A hazáért való munkálkodás Beöthy Zsolt beszédében is megjelent. Miközben felvázolta a báró életének és politikai szerepvállalásának legfontosabb állomásait, nagy hatásúnak szánt retorikai eszközöket használt. Egyrészt amikor Széchenyi és Wesselényi kapcsolatának kez-

⁵⁹ KAPUS, 1903. 21. Wesselényit 1848. április 20-án nevezték ki Közép-Szolnok megye főispánjává. A kinevező okiratot és a báró főispáni tisztségéhez kapcsolódó iratanyagát lásd: ANR DJC, Fond nr. 250, crt. nr. 121. Wesselényi Miklós főispáni kinevezése; ANR DJC, Fond nr. 250, crt. nr. 122. Wesselényi Miklós Közép-Szolnok megyei főispáni iratai.

⁶⁰ PAASI, 1989. 71–72.

⁶¹ KAPUS, 1903. 20.

⁶² KAPUS, 1903. 18.

deti szakaszáról szólt, Széchenyi fölé helyezte a bárót, másrészt a „*legmagyarabb magyarnak*” nevezte.⁶³ Beszédében kitért Wesselényi személyiségére és jellembeli tulajdonságaira, s kiemelte hazafiságát.⁶⁴ Köszönőbeszédében ifj. Wesselényi Miklós – Szilágy vármegye főispánjaként, a zsidói báró fiaként, valamint hazafiként – a hazafiság hirdetésében jelölte meg a „*Szilágy vármegye [...] nagyszülötte fiát*” ábrázoló szobor feladatát, miközben kiemelte a Szilágy vármegyeiek és a zilahiak hazafiságát.⁶⁵ Úgy látszik, hogy ez, vagyis a hazafiaság a vármegye lakosainak a jellemzője, s így ezt tekinthetjük a helyiekkel szemben támasztott „elvárások struktúrája” egyetlen elemének is. A szoboravatást megörökítő kötet szerkesztője szerint a megye hosszasan készült a nagy napra, „*hogy méltóképp mutakozzék be az országnak, amely eddigelé oly kevésé ismeri*”.⁶⁶ Ennek értelmében Szilágy vármegye közössége – de legalábbis az elit – úgy gondolta, hogy rendelkezik egy olyan attribútummal, amely érdeklődésre tarthat számot, s amit eddig még nem ismert a nemzet, de legalábbis nem értékelt megfelelően.

Felmerül a kérdés: milyen kapcsolatban van egymással a nemzeti és a regionális identitás, s az egyik elnyomhatja-e a másikat? Kapus Sámuel szerkesztői bevezetője alapján a két identitásforma kiegészíti egymást: Wesselényi politikai tevékenysége szorosan kapcsolódik a magyar történelemhez, azonban szűkebb környezetében, a megyei politikában is tevékenyen részt vett. Mint láttuk, a szoboravatók elsődlegesen a bárónak a régió múltjában játszott szerepe segítségével igyekeztek létrehozni a kollektív önazonosságot, de az identitásépítő törekvésük során hivatkoztak Wesselényi országos jelentőségére is.⁶⁷

Az „elvárások struktúrájának”, illetve a regionális és nemzeti önazonosság kölcsönösségének vizsgálatához a zsidói báró szoboravatása mellett egy másik nemzeti emlékmű állítása is segítséget nyújt, amelyre ugyanazon a napon került sor, azonban marginálisabb jelentőségű volt. A főtéren álló szoborhoz hasonlóan ez is Fadrusz János alkotása, s Töhötömnek állít emléket. A bevezetésben már említett, Anonymus által lejegyzett történet – miszerint Töhötöm itt jelölte ki az ország határát – helyi jelentősége, valamint az ennek emléket állító Fadrusz-alkotás gondoskodik arról, hogy a nemzeti történelem Szilágy vármegyei epizódjaként éljen a megye lakosainak gondolkodásában. Kincs Gyula az avatási beszédében párhuzamot vont Töhötöm és Wesselényi között, és kiemelte, hogy Erdély és Magyarország

⁶³ KAPUS, 1903. 26. Mikó Imre a Wesselényire vonatkozó *epitheton ornans*t Beöthy Zsoltnak tulajdonította, azonban nem zárható ki, hogy már Beöthy előtt is megjelent. MIKÓ, 1943. 551. A Beöthy által használt állandó jelző sikerét mutatja, hogy egy évvel a szoboravatás után Fodor Dániel zilahi tanár Wesselényiről szóló művének címében is ezt a formulát használja. FODOR, 1903.

⁶⁴ „Wesselényi csupa hit, csupa föltétlen meggyőződés, kétsége épp oly kevés, mint ritka, minden érzése és gondolata szinte elemi erővel tör ki ajkán. Keble csordultig hazafi-szervevéssel [...] testi-lelki valójában, életmódjában, felfogásában, kedoteléseiben a magyar élet alkotása [...]” KAPUS, 1903. 26.

⁶⁵ „Az imént elhangzott remek – és még talán ez érc-szobornál is maradandóbb emléket biztosító – lélekemelő szónoklat behatása alatt állván elfogódva szólalok föl és nemcsak mint hazafi, hanem mint felejtethetlen atyám, a nagy Wesselényi gyermeke is, hálatelt kebellemmel hajlok meg – véreimmel és nemzetségemmel együtt – e szobor létesítői, első sorban Szilágy vármegye és Zilah rendezett tanácsú város tisztelt közönségének kegyeletes hazafiasága és áldozatkészsége előtt! [...] Álljon is hát e szobor az időknék végtelen végéig, buzdító például minden eljövendő nemzedéknek arra, hogy miképen kell a hazát szeretni s miképen kell önzetlenül munkálkodni érte.” KAPUS, 1903. 32.

⁶⁶ KAPUS, 1903. 15.

⁶⁷ HROCH, 2009. 9–10.

a történelem során kétszer egyesült, s Szilágy megye mindkét esetben fontos szerepet játszott: „Wesselényi az unió nagy munkáját a Partium visszacsatolásával itt fejezte be s azelőtt ezer évvel Tuhutum itt határozta el, hogy Erdélyt Magyarországhoz hódítja.”⁶⁸ A Szilágy vármegyei identitás építőkövei tehát szorososan kötődnek a magyar történelemhez, s annak szerves részét képezik, mindemellett egyediséget és különállást is mutatnak.

A két emlékmű helyének kérdése közelebbi betekintést enged a kollektív identitás elemeibe. A Töhötöm-emlékmű kapcsán ez egyértelmű, hiszen az esemény a Meszeshez, és így a mellette fekvő Zilahhoz kapcsolódik. A Wesselényi-szobor esetében azonban a zilahi helyszín első látásra kevésbé érthető, a város ugyanis nem játszik kiemelkedően fontos szerepet a báró életében. Wesselényi csupán két szerepköre révén kötődött Zilahhoz: egyrészt az itt összeülő vármegyegyűléseken való részvétele és politikai szerepvállalása, másrészt pedig a helyi református kollégium 1827-től betöltött főgondnoki tisztsége révén.⁶⁹ Az 1902-ig megjelent Wesselényiről szóló munkák tanulmányozása során arra a következtetésre juthatunk, hogy a szerzők nem foglalkoznak különösebben Zilah városával, s a történeti munkákban Wesselényi alakját egyértelműen Zsibóval kapcsolják össze. Mindazonáltal Sántha Dezső beszédében a báró 1848-as főispáni tisztségét és a vármegyéhez fűződő hűsége fontosságát emelte ki, így Zilah a megyei közgyűlés, az irányító politikai szervezet székhelyeként nyer szimbolikus jelentőséget.

Mindemellett a demográfiai adatok áttekintésével egy újabb magyarázatot kaphatunk arra, hogy miért éppen Zilahon emelték a szobrot. A népszámlálási adatok szerint a magyarság már 1850-ben is kisebbségben volt Szilágy megyében, Zilahon ezzel szemben a népesség túlnyomó többsége, 92%-a magyar volt.⁷⁰ A magyarság (magyar hazafiság) regionális attribútumként tehát nemcsak az összmagyarságon belül különbözteti meg a Szilágy vármegyeieket, hanem elválasztja őket a megyében élő nem magyaroktól is. A megyeiekkel kapcsolatos „elvárások struktúrája” egyetlen elemének Zilah inkább megfelel, mint Zsibó, s ennek ismeretében érthetőbbé válik, hogy a megyeszékhelyen emelték az emlékművet, ahol 1900-ban többségben volt a magyarság – ellentétben Zsibóval, ahol ekkor már kisebbségben szorult.⁷¹

2. kép: Fadrusz János: Töhötöm-emlékmű, Zilah, 1902, lappang (Zempléni Múzeum, Szerencs, Képeslapgyűjtemény, 76404)

⁶⁸ KAPUS, 1903. 43.

⁶⁹ LÁSZLÓ, 1943. 47.

⁷⁰ PETRI, 1901. 482. Szilágy vármegye demográfiai adataihoz lásd: VARGA, 1999. 8., 10.

⁷¹ VARGA, 1999. 667–671.

A természet szerepe Szilágy vármegye reprezentációjában

Érdekes megvizsgálnunk azt is, hogyan jelennek meg a táji-földrajzi elemek a forrásokban. Beöthy Zsolt beszédében szimbolikus tartalommal ruházta fel a tájat, s magabiztosan vélekedett arról, hogy a Szilágy megyei tájból eredeztethető az itteni emberek általa pontosabban meg nem határozott személyisége.⁷² Beöthyvel ellentétben Kincs Gyula már konkrétabban fogalmazott. A Töhötöm-emlékmű kapcsán kiemelte, hogy a Meszesen mutatott be áldozatot Töhötöm és Horka pogány szokás szerint, s a Fadrusz-emlékművet is pogány oltárként definiálta.⁷³ A Meszes így spirituális összefüggésben jelenik meg, egy régi, már eltűnt s a honfoglaló magyarsághoz kapcsolódó vallás emlékhelyévé, illetve Szilágy vármegye szakrális, mitikus helyévé válik.

A beszédeken kívül az emlékkönyvben találunk még egy olyan forrástípust, amely megvilágítja számunkra a földrajzi környezet regionális identitásában elfoglalt helyét. A Wesselényi-szobor avatására a Kisfaludy Társaság verspályázatot írt ki, amelynek második helyét László Andor szerezte meg. *Wesselényi szobránál* című költeményében a földrajzi vonatkozások arra engednek következtetni, hogy a költő inkább a táj felől, mintsem a megye szempontjából határozza meg identitását, vagyis a Szilágyságra és nem Szilágy vármegyére utal. A Meszes nála is szimbolikus jelentőségű. Egyrészt szintén találkozunk a szakrális kötődéssel, hiszen az emberek dicsőítő szavait a Meszes közvetíti az ég, a túlvilág felé. A hegy emellett a mentális térképen is fontos helyet foglal el, hiszen a költő nem a város, hanem az azt körülvevő táj, a Meszeshez kapcsolódó völgyek alapján határozza meg azt a helyet, ahol meg kívánja idézni Wesselényi szellemét – ezzel tovább erősítve a szakrális szimbolikát.

*„Miért zengünk ma szárnyaló hozsannát,
Mely útat föl az ég felé keres;
Mely itt e három völgy ölén zúgva száll át
S megrendül belé a vén Meszes? [...]
Légy üdvöz itt, e szülőföld tájékán,
Légy üdvöz itt, e három völgy ölén.”⁷⁴*

A pályázat első helyezetteje, Zempléni Árpád költeményében is fontos szerepet kap a spiritualitás. Lászlóhoz hasonlóan ő is megidézi Wesselényi szellemét – annyi különbséggel, hogy ő az emberek közé hívja, s nem egy adott helyre. Ezzel példaadó szerepét hangsúlyozza, mindemellett a hely és a túlvilág kapcsolata nála is megfigyelhető:

*„Óh, nézz le ránk ma, fényben visszatért!
Óh, szállj le hozzánk és maradj velünk. [...]
Ki vértanú vagy, szent vagy, glóriás,
Ébredj közénk! Elhagyván mennyedet.”⁷⁵*

⁷² „[...] a magyar ideálnak új oltára az, mely egybegyűjtött bennünket, hogy e vidék hegyeinek, történeti emlékeinek, szent hagyományainak edző levegőjében szemünket, szívünket, akaratunkat erősítsük.” KAPUS, 1903. 24.

⁷³ KAPUS, 1903. 43.

⁷⁴ KAPUS, 1903. 47., 50.

⁷⁵ KAPUS, 1903. 37.

„Aki vagyok, az a négy zilahi esztendő által vagyok”⁷⁶ – vallja önmagáról és a zilahi Wesselényi Kollégiumban eltöltött éveiről 1903 novemberében megjelent írásában Ady Endre, így érdemes megvizsgálni, kollektív identitásában találunk-e hasonlóságot a fentebb ismertetett szimbolikával. A *Nagyoáradi Napló* 1902. szeptember 17-i számában jelent meg *Wesselényi* című publicisztikája a másnapi szoboravatásról. Írásában László Andorhoz hasonlóan ő is a Meszest használja az esemény helyének meghatározásához, az ő mentális térképén is ez a viszonyítási pont. A Beöthy Zsolt által meghatározott táji-természeti specifikum – „*e vidék hegyeinek [...] edző levegője*” – Adynál is megjelenik, s a vármegye környezeti viszonyai nála is pozitív színben tűnnek fel, a testet és a lelket egyaránt erősítik.⁷⁷ Ady számára Zilah és természeti környezete az édenkert, „*a szent, klasszikus föld*”, amelyet el kellett hagynia.⁷⁸

Érdeemes megvizsgálni Wesselényi gondolkodásának és munkásságának egyik fontos területét, amelyet a szobor is ábrázol: a jobbágyfelszabadítás melletti eltöklétségét és jobbágyaival való viszonyát.⁷⁹ Egy olyan megyében, ahol 1900-ban a lakosság 82%-a élt mezőgazdasági munkából,⁸⁰ nem csodálkozhatunk azon, ha a báró személyével kapcsolatban legfőképp életének ez a mozzanata élt tovább a köztudatban. Magyar Zoltán szilágysági mondagyűjtése során több olyan történetet is megörökített, amelyben a szegényeket segítő és pártoló Wesselényi jelenik meg.⁸¹ A fennmaradt és Magyar által összegyűjtött, vélhetően még a 19. században keletkezett mondák arról tanúskodnak, hogy az utókor szilágysági lakosai a báró alakját elsősorban Zsibóhoz, valamint a Szilágyság természeti környezetéhez kötik – például a Szamoshoz és a Rákóczi-hegyhez – nem pedig a közigazgatási egységhez, a vármegyéhez.⁸² Mindemellett ezekben a mondákban Wesselényi kapcsán nem a Szilágyság vármegyei ember „jellegzetes tulajdonságával”, a magyar hazafisággal, hanem személyiségének emberbaráti vonásaival találkozunk, ami nem tartozik a Szilágyság vármegyei „elvárások struktúrájához”.

Összefoglalás

Szilágyság vármegye 1876-os infrastrukturális és gazdasági okokból történő létrehozása új helyzetet teremtett a helyi lakosság életében. Ahogy a *Szilágyság*, illetve a *Szilágyság és vidéke* című hetilapok hasábjain megjelent írásokból is kiderül, a lakosoknak nem volt egységes identitástudata, s különböző nevekkkel illették tágabb lakóhelyüket. Ezt a kollektív önazonosság szempontjából alapvető problémát igyekezett megoldani

⁷⁶ ADY, 1977. 483–484.

⁷⁷ „A vén Meszes aljában, ahol pihent a hódító Tuhutum vezér, az én ifjúságom elveszített paradicsomában, ünnep lesz holnap... Megszállna ott az emlék – megenyhítene a napsugár, meggyógyítana a fenyőillat s megváltana a lelkesedés mámore, mely az én édes, tápláló és felnővesztő Zilah városomban túlcsap a vén Meszes Terbete-csúcsán is holnap reggelen.” ADY, 1977. 483–484.

⁷⁸ ADY, 1977. 307. A hegyek nemzeti identitásában játszott szimbolikus jelentéséhez lásd: KISS Gy., 2011. 142–143.

⁷⁹ KAPUS, 1903. 28–29. A témához lásd: EGYED, 1996. 219–228.; CSETRI, 2009. 60–67.; TRÓCSÁNYI, 1965. 79–82., 126–129., 136–140.

⁸⁰ *Népszámlálás*, 1904. 654–655.

⁸¹ MAGYAR, 2007. 217–218. Magyar Zoltán nem adta meg a mondák keletkezési idejét.

⁸² MAGYAR, 2007. 215–218.

dani Borbély Sámuel tankönyve, amely kizárólag megyei és nem táji alapon határozta meg a hovatartozást. Az 1883 utáni területi vonatkozású önmeghatározásról azonban sajnos nem rendelkezünk forrásokkal – köszönhetően egyfelől a vármegyei hetilap következetes szerkesztésének, másfelől az olvasói levelek hiányának.

Szintén az egységes regionális, Szilágy vármegyei identitás létrehozásának kísérleteként értelmezhető a zilahi Wesselényi-szobor és Töhötöm-emlékmű leleplezési ünnepe, s az ott elmondott beszédekben több olyan elem is található, amely a zsidói báró alakját felhasználva igyekezett elmélyíteni a lakosság körében a Szilágy vármegyéhez való tartozást. Ahogy Miroslav Hroch kiemelte, ha a regionális elit egyes tagjai továbblépnek a nemzeti elit szintjére, emlékeztük általában összekapcsolódik a régió fejlődésével és nemzeti szintű fontosságával, s elsősorban „nemzeti hősként” tekintenek rájuk.⁸³ Wesselényi esetében a nemzeti és a regionális emlékezet összekapcsolódik egymással, a regionális elem identitásformáló ereje azonban a nemzeti történelemben betöltött jelentőségéből táplálkozik, és a korabeli vármegyei lakosság nacionalizmusára apellál. Szoros kapcsolatban áll ez azzal, hogy a vármegyei elit az identitáskonstruálás stratégiáit felhasználva rámutatott a Szilágy vármegyei identitás specifikus jellemzőjére, a magyar hazafiságra. Mindemellett a táj is szimbolikus jelentőséget kapott, s a megye közösségéhez tartozás szakrális szimbóluma, a mentális térkép centruma a Meszes lett (miközben a köztudatban Wesselényi személye nem a megyével, sokkal inkább Zsidóval és a nagytáj földrajzi elemeivel kapcsolódott össze).

Felhasznált irodalom és rövidítések

- ANR DJC** **Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Cluj**
Fond nr. 250 Fond familial Wesselényi de Jibou
- ADY**
1977 *Ady Endre publicisztikai írásai.* Válogatta: VEZÉR Erzsébet. 1. köt. Budapest, Szépirodalmi, 1977.
- ANONYMUS**
1977 ANONYMUS: *Gesta Hungarorum.* Fordította és jegyzetekkel ellátta: PAIS Dezső. A bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette: GYÖRFFY György. Budapest, Európa, 1977.
- ASSMANN**
1999 ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Ford.: Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz, 1999.
- BALLAGI-KIRÁLY**
1877 BALLAGI Károly – KIRÁLY Pál: *A Magyar Birodalom leírása különös tekintettel az 1876. XXXIII. törv. cikkeire.* Budapest, Athenaeum, 1877.
- BARDÓCZ**
1892 *A szilágy-csehi m. kir. állami hat osztályú elemi fiú- és leányiskola, az államilag segélyezett elsőfokú ipariskola és az „első nyári óvoda” értesítője a nyilvános vizsgálatok ideje- és rendjével.* Összeállította: BARDÓCZ Pál. Zilah, Seres, 1892.

⁸³ HROCH, 2009. 6.

BENKŐ

- 1781 BENKŐ József: *Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis explanatio. Quam una cum Albensis Episcopii apud Transilvanos descriptione, atque ita, integra etiam magni principatus Transilvaniae chorographia*. Bécs, Joseph Kurzböck, 1781.

BEÖTHY

- 1902 BEÖTHY Zsolt: *Báró Wesselényi Miklós*. Budapest, Lampel Róbert, 1902.

BÍRÓ

- 1997 BÍRÓ A. Zoltán: A regionális identitás kialakításának néhány mozzanatáról. In: *Kisebbségsszociológia. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária. Budapest, Minoritás Alapítvány, 1997. (*Minoritás könyvek*) 267–275.

BÍRÓ-BODÓ

- 1998 BÍRÓ A. Zoltán – BODÓ Julianna: A „hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatairól. In: *Fényes tegnappunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 195–210.

BOGDÁN

- 1883 A Szilágy-somlyói államilag segélyezett községi elemi népiskola értesítője az 1882/83. tanévről. Összeállította: BOGDÁN István. Zilah, Gámán János, 1883.

BORBÉLY

- 1885 BORBÉLY Sámuel: *Szilágy megye földrajza, s bevezetésül földrajzi ismeretek*. Zilah, Takáts Gyula, 1885.

BOURDIEU

- 1985 BOURDIEU, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1. (1985) 1. sz. 7–22.

CIEGER

- 2011 CIEGER András: Konfliktusok a tér körül. Kormányzati területrendezési törekvések és a lokális identitás elbeszélései az 1870-es években Magyarországon. In: *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei*, 2. Szerk.: CIEGER András. Budapest, Atelier, 2011. 101–120.

CSETRI

- 2009 CSETRI Elek: Wesselényi a jobbágyfelszabadítás európai háttéréről. In: CSETRI Elek: *Erdély az ébredő Európában*. Kolozsvár, Kritérium, 2009.

EGYED

- 1996 EGYED Ákos: Wesselényi Miklós és a jobbágyfelszabadítás Erdélyben 1848-ban. *Erdélyi Múzeum*, 58. (1996) 3–4. sz. 219–228.

FALUVÉGI-BORBÉLY

- 1877 *A Szilágy megyei Tanítótétel első évkönyve, 1873–6. év*. Szerk.: FALUVÉGI Albert – BORBÉLY Sámuel. Marosvásárhely, Római Katolikus Leányiskola, 1877.

FODOR

- 1903 FODOR Dániel: *Hadadi báró Wesselényi Miklós, a legmagyarabb magyar élet- és jellemrajza*. Zilah, Seres, 1903.

GYÁNI

- 2000 GYÁNI Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág, 2000.

HROCH

2009 HROCH, Miroslav: Regional Memory. Reflections of the Role in the History in (Re)constructing Regional Identity. In: *Frontiers, Regions and Identities in Europe*. Eds.: ELLIS, Steven G.– ESSER, Raingard. Pisa, Pisa University Press, 2009. 1–14.

KAPUS

1903 *Emlékkönyv a nagy Wesselényi Miklós báró zilahi szobrának leleplezési ünnepségéről*. Szerk.: ifj. KAPUS Sámuel. Zilah, Seres, 1903.

KISS

1988 KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 2. köt. Budapest, Akadémiai, 1988.

KISS Gy.

2011 KISS Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai. Egy nemzeti jelkép történetéhez*. Budapest, Nap, 2011. (*Magyar esszék*)

KRISTÓ

2002 KRISTÓ Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2002.

LÁSZLÓ

1943 LÁSZLÓ Jenő: *A zilahi református Wesselényi Kollégium története*. Budapest, Máté, 1943.

LÖFGREN

1989 LÖFGREN, Orvar: The Nationalization of Culture. *Ethnologia Europae*, 19. (1989) 1. sz. 5–24.

MAGYAR

2007 MAGYAR Zoltán: *A Szilágyság mondahagyománya*. Budapest, Balassi, 2007.

MAJOR

1999 MAJOR Miklós: A Szilágyság táji-történelmi tagolása. In: *Szilágysági magyarok*. Bukarest, Kriterion, 1999. 15–21.

MÁRKUS

1912 *A hatályos magyar törvények gyűjteménye*. 1. köt. Szerk.: MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin, 1912.

MIKÓ

1943 MIKÓ Imre: Széchenyi és Wesselényi nemzetiségi politikája. *Hitel*, 8. (1943) 9. sz. 537–551.

Népszámlálás

1904 *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1904.

NÉMETH

1894 NÉMETH Gyula: A Meszesi kapu. *Erdély* [turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat], 3. (1894) 7. sz. 238–241.

Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen

1901 *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VII. kötete*. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1901.

ORTUTAY

1992 *Magyar Néprajzi Lexikon*. 5. köt. Főszerk.: ORTUTAY Gyula. Budapest, Akadémiai, 1992.

PAASI

- 1989 PAASI, Anssi: A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. *Tér és Társadalom*, 3. (1989) 3. sz. 70–79.

PALUGYAI

- 1854 PALUGYAI Imre: *Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása*. 3. köt. Pest, Landerer-Heckenast, 1854.

PESTY

- 1880 PESTY Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék*. 1. köt. Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1880.

PETRI

- 1901 PETRI Mór: *Szilágy megye monográfiája*. 2. köt. Budapest, Franklin, 1901.
1904 PETRI Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. 6. köt. Budapest, Franklin, 1904.

SOMOGYI

- 1907 *Szilágy vármegye szabályrendeletei és közérdekű határozatai*. Egybegyűjtötte és sajtó alá rendezte: SOMOGYI Kálmán. Zilah, Seres, 1907.

SOMLYÓDINÉ PFEIL

- 2007 SOMLYÓDINÉ PFEIL Edit: Mozaikok a regionális identitás értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*, 21. (2007) 4. sz. 57–71.

SZAKÁCS

- 2005 SZAKÁCS István: A zilahi Wesselényi-szobor a régi sajtóban. *Erdélyi Napló*, 15. (2005) 4. sz. 11.

SZAMOSKÖZY

- 1876 *Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608*. 1. köt. Az eredeti és egykorú példányokból kiadta: SZILÁGYI Sándor. Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1876.

SZIKSZAY

- 1884 SZIKSZAY Lajos: *Hadadi báró Wesselényi Miklós emléke: élet- és jellemrajz*. Budapest, Fanda, 1884.

SZILÁGYI

- 1870 SZILÁGYI Ferenc: *Zilah történelméből*. Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1870.

SZINNYEI

- 1891 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 1. köt. Budapest, Hornyánszky, 1891.

TRÓCSÁNYI

- 1965 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, Akadémiai, 1965.

VARGA

- 1999 VARGA E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. II. kötet. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között. Budapest–Csíkszereda, Pro-Print, 1999.

WEISZ

- 2012 WEISZ Boglárka: A Szilágyság helye a középkori Magyar Királyság gazdasági életében. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk.: HEGYI Géza – W. KOVÁCS András. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2012. 237–254.

ZOVÁNYI-HAVAS

- 1898 ZOVÁNYI Lajos – HAVAS Antal: *A „Szilágymegyei Általános Tanítótestület” 25 éves fennállásának története (1873–1898)*. Zilah, Seres, 1898.